

DOI 10.51558/2490-3647.2022.7.1.15

UDK 329.18:321.01

Primljeno: 25.9.2021.

Izvorni naučni rad
Original scientific paper

Mirza Imamović

RADIKALNA DESNICA U POSTFAŠISTIČKO DOBA

Rad nastoji definirati pojam radikalne desnice kroz historiju od njenog prvobitnog značenja do danas. Pored toga, teži se objasniti nove pojavne oblike radikalne desnice nakon završetka Drugog svjetskog rata. Temeljni fokus jeste na razumijevanju ideologije ekstremne desnice kroz njeno prilagodavanje datom vremenu i okolnostima. Također, rad komparira ideološku poziciju radikalne desnice u odnosu na svoj antipod radikalnu ljevicu, kao i djelovanje radikalne desnice na tlu Evrope, Sjedinjenih Američkih Država i Zapadnog Balkana, sa posebnim osvrtom na povezanost predmetne ideologije i ratova 1990-tih. Rad također sagledava ekonomsko-socijalne uzroke naglog rasta popularnosti radikalne desnice, što podrazumijeva ulogu migrantske krize, trend porasta islamofobije i tržišno-ekonomska kretanja.

Ključne riječi: radikalna desnica; fašizam; ljevica; populizam; postfašističko doba

1. UVOD

Radikalna desnica nakon Drugog svjetskog rata proživjela je svojevrstu transformaciju u pogledu matrice djelovanja, nastojeći napraviti izvjesnu distancu spram fašističke ideologije i nacističke ostavštine. Premda se na prvi pogled čini kako zagovornici radikalne desnice nisu ništa drugo nego potomci očeva navedenih ideologija, ipak ovdje treba istaći bitnu distinkciju, a to je kako se današnja radikalna desnica segmentira i ne teži prevlasti nad većim teritorijama i državama. To je izraženo

kroz snažno zalaganje velikog broja desničarskih organizacija i stranaka za cjepkanjem evropskog jedinstva u korist nacionalne samostalnosti, unutar koje će biti pozvani da odlučuju o tome šta smatraju ideološki prihvatljivim, a šta ne, lišeni bilo kakvog vida tutorstva, smjernica i kritike iz Brisela.

Migracijski tokovi pod kojima Evropa nepovratno mijenja demografsku sliku pogoduju širenju desnice u njenoj radikalnoj formi. Tu su i neizostavna socioekonomska gibanja i oscilacije, uvijek pogodna za prodor radikalnog duha i njegovo odomaćenje u javnom prostoru. Predmet ovog rada stoga jeste nastanak ideje radikalne desnice nakon 1945. godine, prevashodno na američkom i evropskom kontinentu, te njena postepena transformacija shodno okolnostima i trendovima vremena.

Akcentat je stavljen na pojmovno određenje desnog radikalizma i njegovu poziciju na političko-ideološkom spektru, odnos prema suprotstavljenj ideji ljevice, uzroke i faktore naglog rasta i razvoja, poput migrantske krize, tržišnih kretanja, životnog standarda i slabljenja Evropske unije, te današnju poziciju i ulogu na Balkanu, naročito u kontekstu Bosne i Hercegovine.

Naastojimo dovesti u vezu proces širenja i popularizacije desničarske ideologije sa kriznim periodima, kao što su migrantske rute, opadanje kupovne moći stanovništva, tržišni poremećaji, ali i osjetan pad popularnosti stranaka lijevo od centra, čiji socijalni programi više nisu u fokusu javnosti. U tom smislu, rad odgovara na pitanje zbog čega ljevica gubi bitku u političkoj areni i postoje li realni osnovi za njeno ozdravljenje i ponovnu konkurentnost desničarskim političkim opcijama.

Najzad, težimo razlučiti pojmove radikalne i ekstremne desnice, koji, uprkos čestom poistovjećivanju, ipak nisu sinonimi. Na tragu toga, dolazimo do okvirnih i zajedničkih karakteristika radikalno desnih političkih stranaka.

2. POJAM RADIKALNE DESNICE

Među istraživalima ne postoji potpuni konsenzus kada je u pitanju definicija radikalne desnice. Prema Kitscheltu, u radikalnoj desnici pojedinci postaju autoritarne ličnosti s grupnim obavezama i subordinarnom disciplinom (Kitschelt et al. 1999). Radikalno desne stranke se u nekim slučajevima dovode u vezu sa fašizmom, s tim da su svoje ideje ublažile i prilagodile vremenu (Žugčić 2016: 6). U naučnoj i popularnoj literaturi postoji za politička strujanja u području desnog radikalizma mnoštvo međusobno konkurentnih pojmova pod kojima se razumijevaju i različiti sadržaji. Desni ekstremizam, radikalna desnica, ultranacionalizam, (neo)fašizam, (neo)nacizam, Nova desnica samo su neki od pojmova koji se cirkuliraju u međunarodnoj literaturi i oko kojih

se, s obzirom na različita politička i metodološka polazišta autora, teško postiže saglasnost o njihovom značenju i sadržaju (Velički 2010: 67). U posljednjih nekoliko desetljeća populizam se u Evropi pretežno povezuje s jačanjem desnih i radikalnih desnih političkih pokreta (Šalaj 2012: 55).

Širok dijapazon različitih mišljenja o fenomenu radikalne desnice oslikava njegovu kompleksnost i multidimenzionalnost. U tom smislu, na bazi seta određenih karakteristika, može biti formulirana definicija radikalno desnih partija. Partije radikalne desnice su akteri koji se nalaze na krajnje desnoj strani političkog spektruma, a odlikuju ih sljedeće ključne karakteristike: politički radikalizam, ekstremni nacionalizam, antisistemska karakter (to su više „ANTI“, nego što su „ZA“ partije), partijska sveobuhvatnost, rigidnost ideologije i populistička retorika (Kulinska 2010). S tim u vezi, najučestaliji opisi radikalne desnice su nacionalizam, rasizam, ksenofobija, antidemokracija i jaka država (Mudde 2007).

U Zapadnoj Evropi radikalna desnica temelji se na zatvorenosti, predrasudama, frustracijama i iracionalizmu. Osnov njenog djelovanja jeste svijest o elitističkom poslanju, odbacivanje predstavničkog sistema, neprihvatanje pluralističkog industrijskog društva, odbacivanje individualizma, iracionalno političko djelovanje, netolerancija, nacionalizam i etnocentrizam (Klarić 2005: 19). Osamdesetih godina dolazi do obnove popularnosti desnog ekstremizma, što je izravno vezano uz nestanak tzv. države blagostanja i agresivniju primjenu neoliberalnih mjera. Zapadnoevropske države suočavale su se tada s krizom kapitalizma, rezanjem socijalnih prava, privatizacijom i zatvaranjem državnih preduzeća. Vrijeme uspostave neoliberalizma dovelo je veliki dio zapadnoevropske radničke klase u situaciju egzistencijalne nesigurnosti (Vukobratović, Šimunković 2012: 8).

Prema nekim autorima, radikalna desnica može se posmatrati na sljedeća tri nivoa:

1. ekstremno desne stranke koje u periodima akutnih sukoba otvoreno fašiziraju,
2. teorijski centar i idejna središta desnice, tj. intelektualci različitog formata i ustanove koje osmišljavaju rasizam, šovinizam i fašizam,
3. mlada fašistička supkultura poput nogometnih navijača ili skinheads koji izražavaju protestnu mržnju protiv svega što je etnički drugačije (Kuljić 2002).

Savremene krajnje desne stranke, za razliku od fašističkih, drugačije su ne samo po organizacionoj strukturi, tj. matrici modernih kadrovska i masovnih stranaka, već i po ideološkim temeljima koji su drugačiji (Veselinović 2016: 59). Većina savremenih radikalno desnih stranaka je populistička, a ne elitistička, nativistička, a ne rasistička, te načelno demokratska, a ne autokratska. Drugim riječima, baš kao što je historijska krajnja desnica odražavala ideološke i organizacijske trendove 1930-ih, protudemo-

kratske stavove i masovnu mobilizaciju, savremene su stranke plod današnjeg doba u kojem demokratija uživa hegemonijski status, a političke stranke postale su distancirani, profesionalizirani strojevi za izbornu nadmetanje (Mudde 2014: 16). Drugim riječima, „radikalno desne stranke su one koje se takmiče unutar postojećeg sistema, te nužno ne traže povratak u antidemokratski sistem, dok ekstremno desne stranke žele srušiti postojeći sistem“ (Žugčić 2016: 6). Dakle, radikali prihvataju nadmetanje u okvirima postojećeg političkog sistema s ciljem da ga osvajanjem vlasti reformski mijenjaju, za razliku od ekstrema koji posežu nasilnim metodama i državnim udarima u realizaciji svojih političko-ideoloških ciljeva.

Novi desničari ne vole demokratiju, ali je koriste kao saveznika, jer demokratija zabranjuje da oni budu zabranjeni. Kada se protivnik pojavljuje kao saveznik, na terenu smo moguće zloupotrebe. Kroz mješavinu prljavih političkih poruka, nejasno saopćenih ambicija i loših namjera, radikalna desnica, zloupotrebljavajući načelo slobode govora, načinije demokratiju, koja se, u ime demokratije, ne suprotstavlja svome neprijatelju, već ga eufemistički tretira protivnikom (Ćurak 2014). Radikalno desne stranke novi su politički fenomen čija složenost onemogućuje svrstavanje u dosadašnje okvire. One se ne opterećuju religijom u mjeri u kojoj to čine tradicionalne konzervativne stranke. Termin kojim se često opisuje radikalna desnica jeste i populizam, koji se najčešće vezuje uz postojanje harizmatične osobe koja kao glavno političko sredstvo koristi emocije (ibidem).

Govoriti o usponu radikalne desnice u Evropi zahtijeva prethodno kontekstualiziranje tog fenomena u širi pojmovni okvir, što podrazumijeva interpolaciju pojma radikalna desnica u najviši rodni pojam motrene pojave, a to je pojam političke desnice. U protivnom on ostaje da visi kao zbiljski suspektan fenomen, kao puka medijska doskočica ili samoodređeni pojam bez prethodne historije (Ćurak 2016: 46). Dakle, o usponu radikalne evropske desnice potrebno je govoriti u širem kontekstu nadogradnje desnice kao političke misli (Ajanović 2019: 2).

Pojedini autori smatraju kako savremeni desni radikalizam ima korijene u klasičnom fašizmu, pri čemu navode četiri faze transformacije evropskog fašizma nakon Drugog svjetskog rata. Prva faza je tzv. “oponašajući fašizam”. Javlja se odmah nakon 1945. godine i u potpunosti slijedi poraženu fašističku ideologiju u ratu. Druga je faza “prilagođeni fašizam” iz 1960-ih i 1970-ih u kojem fašističke stranke postižu određene uspjehe na izborima prilagođavajući se pravilima parlamentarizma. Navedenu fazu obilježava područjima idejno profiliranje “nove desnice”, te okretanje supkulturi nasilja od strane mladih i organiziranje mreže desnog terorizma. Treću fazu nazivaju “populistički fašizam”. Javlja se od 1980-ih, kada dolazi do osamostaljenja

desnog ekstremizma, koji se uspješnije povezuje sa različitim širim pokretima nezadovoljnih grupa. Četvrta faza počinje od 1990-tih i naziva se “postsocijalistički fašizam”, “kada u vakuumu vrijednosti, ekonomskoj krizi, nacionalnim sukobima i ratu snažno izbija zapriječeni šovinistički potencijal lišen kontrole sistema” (Veselinović 2016: 59).

Radikalna desnica je termin koji obuhvata heterogenu grupu stranaka, te se smatra da bi tu definiciju prema specifičnim slučajevima trebalo diverzificirati u podentitete poput antiimigrantskih, neofašističkih ili populističkih stranaka (Obućina 2012). Neki autori razlikuju četiri tipa radikalne desnice: 1) autokratska fašistička (uključuje rasizam i ksenofobiju); 2) rasistička ili etnocentriistička (no ne i fašistička); 3) populističko-autoritarna (organizovana oko jednog harizmatičnog vođe s difuznom nacionalističkom ideologijom); 4) vjersko-fundamentalna (nacionalizam se stapa s vjerskom rigidnošću) (Zgurić 2014: 93). Treba dodati i to kako nije uvijek slučaj da se desne političke stranke vežu za harizmatičnog lidera, a primjeri koji to dokazuju jesu AfD u Njemačkoj koji ima više istaknutih čalnova ili Nacionalni front u Francuskoj okupljen oko porodice Le Pen. Sve četiri navedene varijante radikalne desnice kao temeljno zajedničko obilježje imaju ideju unutrašnje nacionalne hegemonije i populistički stil usmjeren protiv establišmenta. Stvar se još dodatno komplikuje kada se u jednačinu ubace radikalno desne stranke iz Istočne i Srednje Evrope, nastale u periodu nakon pada Berlinskog zida i sloma komunističkih režima, koje glorificiraju nacionalnu historiju, često su iredentističke ili imperijalističke (npr. u Rusiji), netolerantne prema strancima (antiimigrantske i antisemitske), te se suprotstavljaju globalizaciji i europeizaciji (ibidem).

3. KOMPARACIJA SPRAM LIJEVE IDEJE

U Francuskoj revoluciji su ljevica i desnica, prvi put u historiji, postale politički pojmovi. Naime, 29. 8. 1789. godine predsjedavajući Ustavotvorne skupštine pozvao je zastupnike da glasaju treba li kralju dopustiti pravo veta na zakone i odluke skupštine. Pošto su zastupnici koji su glasali za pravo kralja na veto istupili na desnu stranu od predsjednika, a oni koji su glasali protiv prava kraljevog veta na lijevu, ideološka podjela na ljevicu i desnicu bila je rođena (Bakić 2019).

Pod ljevicom podrazumijevamo one koji stavljaju naglasak na grupnu jednakost i ekonomsku sigurnost naspram desnice koja se zalaže za jednake mogućnosti i minimiziranje uloge države. Također, ljevica se bori za smanjenje socijalnih nejednakosti, ublažavanje prirodnih nejednakosti i pravedniju preraspodjelu dobara,

dok desnica u tom smislu nejednakosti smatra prirodnom nužnošću (Višić 2020: 332). Sažeto rečeno, ljevicom možemo smatrati stranke, pokrete i grupe koje se u svom djelovanju zalažu za proširenje društvene jednakosti. Sve ono što se tome opire smatra se neprijateljskim. Jednakost mora postojati u svim sferama društvenog života. Desnica, nasuprot, naglašava prednost ekonomske slobode u odnosu na jednakost.

Ljevica i desnica danas su se transformirale. Klasična podjela političkog spektra na ljevicu, desnicu i centar relikv je nekih ranijih vremena. To nije teško uvidjeti i na konkretnim primjerima gdje, recimo, socijalisti smanjuju radnička prava pri donošenju novih zakona o radu, dok konzervativci pozivaju imigranate u državu povećavajući socijalna davanja. Nije neobično ni da radnici 21. stoljeća i socijalno ugroženi podržavaju Marine Le Pen i Geerta Wildersa, a konzervativci, demokršćani i liberalni socijalisti Macrona i Ruttea. Ljevica i desnica 21. stoljeća slabo ili nikako korespondiraju sa ljevicom i desnicom 20. stoljeća.¹ Nakon što su socijaldemokratske partije širom Evrope okrenule leđa svojoj tradicionalnoj masovnoj bazi, odnosno radničkoj klasi, te su prihvatile većinu centrističkih socioekonomskih politika, postepeno su gubile podršku unutar širih narodnih slojeva. Upravo je dugotrajno slabljenje starih lijevih stranaka bilo jedan od uzroka uzleta novih snaga radikalne desnice. Ekonomska kriza koja je izbila 2008. godine samo je dodatno ubrzala ove procese (Vladisavljević 2018: 3).

Može se reći da je ljevica privržena ispravljanju nejednakosti koje oni na desnici drže svetim, nepovredivim, prirodnim i neizbježnim. Ona nastoji ispravljati stvari: uklanjati prirodne ili društvene nejednakosti onoliko koliko je to ostvarivo i smisleno, tako da svi mogu imati jednake izgleda u životu (Šimić 2010: 30). Ljevica se zalaže za veću jednakost, dok desnica smatra da je društvo neminovno hijerarhijsko. Ona ne samo da se bavi socijalnom pravdom, nego i vjeruje da vlada treba igrati ključnu ulogu u provođenju tog cilja (ibidem).

Radikalna ljevica dovodi u pitanje neoliberalizam i globalizaciju, a kako bi zadržala i ojačala mase sljedbenika, stalno se sukobljava s “neprijateljima” – političkim suparnicima, poduzetnicima i vladom (Kos-Stanišić 2011: 4). Ona želi konkretnu akciju, odgovornost te, ako je to moguće, mir: zaustavljene ovrhe, finansiranje javnih usluga, procesuiranje korumpiranih bankara, prizemljenje dronova i povlačenje vojnih trupa – radikalima su riječi poput „neoliberalno“ i „mjere štednje“ crvena marama.²

¹ Prometej.ba, „Ljevici nacionalizam“, <http://www.prometej.ba/clanak/drustvo-i-znanost/lijevi-nacionalizam-3227> (14. 11. 2019.)

² Slobodnifilozofski.com, „Budućnost ljevice u Evropi“, <http://slobodnifilozofski.com/2017/05/buducnost-ljevice-europi.html> (15. 11. 2019.)

Dinamika promjene kapitalizma, koji je postepeno oslobođen od stega ideološkog sukoba između Zapada i Istoka („hladni rat“), ipak se pokazala ključnim izazovom za socijalnu demokratiju. Dugo su primjenjivani pragmatični odgovori na neoliberalne napade usmjerene ka državi blagostanja, gdje je prevladavala percepcija da se socijalna demokratija žustro borila za odbranu dostignuća države blagostanja samo na nekim mjestima i s ograničenim uspjehom.³

Kada govorimo o današnjem omjeru snaga lijevog i desnog, najilustrativniji primjer svakako jeste Latinska Amerika. Iako je ovaj dio svijeta godinama predstavljalo svjetsku nadu progresivne, čak i radikalne ljevice, danas u mnogim latinoameričkim državama desnica vlada ili pak jačaju desne stranke. Niko se više ne poziva na Venecuelu kao na „svjetionik“ socijalizma 21. stoljeća ili na progresivne vlade u Ekvadoru, Boliviji, Brazilu i Argentini.⁴ Izbori za Evropski parlament 2019. donijeli su također osjetan uspjeh radikalne desnice. Desnica je u nekim državama, kao što su Mađarska, Italija, Francuska i Velika Britanija prevladala. Nasuprot padu ljevice u nekim državama, poput Grčke, socijalisti su pobijedili u Španiji.⁵

Međutim, ove dvije naizgled suprotstavljene strane imaju jednu zajedničku poveznicu – populizam, koji se razlikuje od ranijeg u jednoj stvari – i radikalna desnica i radikalna ljevica danas marširaju zajedno. Pridjev populistički počinje se koristiti krajem 19. stoljeća u SAD-u za opis načela i djelovanja Narodne stranke (People's Party) koja se zauzimala za veća prava seljaka i radnika i kritikovala politički sistem koji pogoduje interesima povezanih i korumpiranih političkih i poslovnih elita iz Washingtona i New Yorka. Najuticajnija savremena definicija populizma potiče od holandskog politologa Casa Muddea, prema kojoj je populizam „ideologija koja dijeli društvo na dvije antagonističke grupe, običan narod i korumpiranu elitu, i koja tvrdi da bi politika trebala biti izraz volje naroda“ (prema Šalaj 2012: 55). Brojniji autori populizam smatraju jedinstvenom političkom ideologijom, s obzirom na to da postoji zajednički skup obilježja koji dijele gotovo svi populistički pokreti. Postojanje antagonizma između poštenog naroda i korumpirane elite, odnosno suprotstavljanje elitama i „opasnim drugima“ predstavlja zajedničko obilježje tih pokreta (ibidem).

Do sada smo vidjeli radikalno desničarski populizam pretežno u Istočnoj Evropi, a manipulirao je strahom od migracija i pitanjima identiteta, dok smo ljevičarski po-

³ Izvještaj s konferencije „Politička fragmentacija ljevice uz globalni preporod desničarskog populizma“, <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/14187.pdf> (15. 11. 2019.)

⁴ Mreža za izgradnju mira, „Uspon desnice u Latinskoj Americi“, <https://www.mreza-mira.net/vijesti/clanci/uspon-desnice-u-latinskoj-americi/> (15. 11. 2019.)

⁵ Slobodna Evropa, „Izbori za EP: Veliki rast liberala, uspjeh Orbana, Le Pen i Salviniya“, <https://www.slobodnaevropa.org/a/poslednji-dan-glasanja-na-izborima-u-eu/29962854.html> (15. 11. 2019.)

pulizam vidali više na jugu Evrope, zato što je taj region značajnije pogodila finansijska kriza. Ali sada se u zemljama kao što su Italija i Francuska pojavljuju u isto vrijeme. Takav savez je formalizovan u Italiji, gdje su ljevičarski Pokret pet zvijezda i ultradesničarska stranka Sjeverna liga formirali koalicionu vladu u maju 2018. godine.⁶ Sve to potvrđuje početnu tezu o postepenom brisanju granica između dvije ideologije.

4. ZAOKRET UDESNO – SAD

U posljednje vrijeme primjetan je porast sljedbenika desnice u SAD-u, koji sve više poprima radikalne okvire. Pobjeda Donalda Trampa u utrci za mjesto u Bijeloj kući dodatno je potaknula antimigrantsku atmosferu i odbojnost spram ljudi čija imena imaju islamsko latinoameričko, azijsko ili pak jevrejsko porijeklo. U tom kontekstu, važno je napraviti retrospektivni osvrt i vidjeti šta je prethodilo takvom fenomenu, uključujući neizostavni dio poratnog vremena vezano za prava Afroamerikanaca i njihovu građansku borbu '60-tih i '70-tih godina prošlog stoljeća.

Godina 1955. označila je prekretnicu u demokratizaciji američkog društva. Rasna segregacija naročito je bila prisutna u obrazovnim ustanovama i javnom prevozu. Afroamerikancima je '50-ih godina bilo dopušteno sjesti samo na zadnja sjedišta autobusa, a mogli su se pomaknuti do srednjeg dijela samo ukoliko nijedan bijelac nije tamo želio sjesti. Postojalo je pravilo da ako samo jedna bijela osoba sjedne u srednji dio, od svih Afroamerikanaca koji tamo sjede očekuje se da napuste svoja mjesta. 1. decembra 1955. godine Rosa Parks, Afroamerikanka, prekršila je to pravilo u državi Alabami. S obzirom da je jedan bijelac ostao stajati dok je ona sjedila u srednjem dijelu autobusa, oglušila se na vozačevo upozorenje zbog cjelodnevnog stajanja na nogama na poslu gdje je radila kao krojačica. Gospođa Parks završila je u pritvoru, kasnije je izjavila kako svoj protest nije planirala, već je bila samo „jako umorna i boljele su je noge“ (Hanson 2011: 11).

Ogorčen rasnom segregacijom u javnom prevozu i potaknut slučajem Rose Parks, Martin Luther King, baptistički svećenik, sastao se sa sunarodnjacima iz afroameričke zajednice kako bi potaknuo bojkot javnog prijevoza. Afroamerikanci Montgomeryja 05. 12. 1955. godine propustili su autobuse i bojkot je krenuo svojim tokom, što je predstavljalo početak mirnog protesta. Isti dan je osnovana i nova organizacija, Udruženje za napredak Montgomeryja, koja je trebala nadzirati bojkot, a King je izabran

⁶ VOA, „Godina populizma u Evropi, levica i desnica ponekad na istoj strani“, <https://www.glasamerike.net/a/godina-populizma-u-evropi-levica-i-desnica-ponekad-na-istoj-strani/4721063.html> (15. 11. 2019.)

za predsjednika. Bojkot su odlučili nastaviti dok im vlasti ne ispune tri uslova: 1. Vozači autobusa uljudno će se obraćati afroameričkim putnicima; 2. Putnici će sjediti prema načelu „ko prvi, njegovo je mjesto“; 3. Autobusno preduzeće mora odmah unajmiti tamnopute vozače na liniji kroz afroameričke četvrti. S obzirom da se bojkot nastavio, grad je posegnuo za starim državnim zakonom protiv bojkota, prema kojem je 89 ljudi, uljučujući i Kinga, proglašeno krivim. U međuvremenu, Udruženje za napredak uložilo je žalbu američkom Vrhovnom sudu kako bi dokazali da je segregacija u autobusima suprotna Ustavu SAD-a. Vrhovni sud potvrdio je odluku Okružnog suda Alabame da su državni i građanski zakoni te savezne države koji zahtijevaju segregaciju protuustavni. Potaknuti ovim uspjehom u januaru 1957. godine osnivaju Konfederaciju južnjačkog kršćanskog vodstva u svrhu davanja savjeta i pomoći, a Kinga proglašavaju predsjednikom (Ninić 2015).

Bojkot u Montgomeryju dao je vjetar u leđa svim drugim organizacijama i pokretima za jednakost na jugu SAD-a. Iako je rasna segregacija u obrazovnim ustanovama zabranjena, afroamerički studenti i dalje se susretali sa diskriminacijom. Tako je 1960. godine započet studentski sit-in prosvjed u Nashvillu, koji se brzo proširio po čitavom jugu. Bila je to metoda protesta protiv vladine politike koja podrazumijeva odbijanje napuštanja javnog mjesta, poput ugostiteljskih objekata, što sprečava promet i ometa normalan rad. Njemu se pridružio i King, koji je zbog toga osuđen na 4 mjeseca teškog rada u državnoj kaznionici (ibidem).

Nakon Montgomeryja i Albanyja protesti su se prenijeli u Birminghamu, gdje su bojkotom autobusa htjeli ekonomski pritisnuti grad na promjene. Zahtijevali su od gradske vlasti desegregaciju ekonomskog života Birminghama u restoranima, hotelima, javnim WC-ima, i kraj nepisane politike zapošljavanja crnaca za samo teške poslove. Mirni protesti rezultirali su time da su policajci i vatrogasci odbili poslušnost, te pustili sudionike protesta. To je bila još jedna pobjeda nenasilne politike Martina Luthera Kinga nakon koje su počele promjene u gradu, ali i u državi, jer je predsjednik Kennedy predložio Kongresu SAD-a novu povelju o građanskim pravima (Amanović 2011). Nakon sit-in protesta, organizovan je čuveni pohod na Washington. Započeo je 28. 08. 1963. godine, u čast stote godišnjice ukidanja ropstva u SAD-u. Okupilo se oko 250.000 ljudi, Afroamerikanaca i bijelaca. Martin Luther King održao je govor koji se i danas često citira, naslovljen sa „I have a dream“. Međutim, ubistvo predsjednika John F. Kennedyja donekle je zaustavilo potpuno ostvarenje građanske ravnopravnosti u američkom društvu (Ninić 2015). Jedan od najvažnijih rezultata građanske borbe bilo je donošenje Zakona o građanskim pravima 1964. godine. Zakon je propisao obaveznu primjenu istih kriterija glasanja i na Afroamerikance i

na bijelce, zabranjivao segregaciju i diskriminaciju u ugostiteljstvu, uslužnim djelatnostima, u svim objektima u javnom vlasništvu ili pod javnom upravom, na osnovu rase, boje, religije ili nacionalnog porijekla, te su poništeni svi lokalni propisi koji su nalogali segregaciju ili diskriminaciju. 1969. godine Vrhovni sud protumačio je Zakon ne samo kao zaštitu prava pojedinaca, nego i kao obavezu donošenja takvih sistema političkog zastupanja koji će osigurati izbor manjinskih kandidata. Tako je data pravna osnova nečemu što je postala opća praksa rasnog krojenja izbornih kotara, da bi se osigurala sigurna mjesta za Afroamerikance (Ibidem).

U svjetlu rasne segregacije svakako valja spomenuti i zloglasni Ku Klux Klan, organizaciju osnovanu nakon Američkog građanskog rata od strane konfederacijskih veterana. Tokom svog djelovanja doživjela je nekoliko preobražaja i promjena. Nakon Drugog svjetskog rata rasno pitanje ponovno je postalo aktuelno kada je crnački pokret za građanska prava počeo tražiti ukidanje segregacije i izjednačavanje manjina s bijelcima. S obzirom da se to mnogim stanovnicima američkog Juga nije sviđalo, Klan je vrlo brzo ojačao svoju poziciju u društvu. Ipak, njegovi sljedbenici nisu imali veliku podršku zbog nasilnog djelovanja. Upravo je ekstremno nasilje, jedno od najnasilnijih u historiji SAD-a, bilo tih godina glavna odlika djelovanja Klana a što je i dovelo do njihovog poraza u borbi za očuvanje povlaštenog položaja bijelaca. Ovdje svakako valja istaći i njihovu antisemitsku ideologiju, na osnovu koje su razvili teoriju da je integracija crnaca dio komunističko-jevrejske zavjere koja za cilj ima uništiti kršćansku civilizaciju. Kako bi opravdao svoju teoriju, Klan postaje jedna od prvih organizacija u SAD-u koja je počela javno tvrditi da se holokaust nije dogodio i da je sve jedna velika laž. Usto su javno optuživali Jevreje da su organizovali bombaške napade na sinagoge kako bi dobili simpatiju javnosti, iako su istrage pokazale kako iza bombaških napada stoje pripadnici Klana. Od 1970-ih antisemitizam u klanovskoj ideologiji počinje jenjavati, iako se zadržao do danas, pa se zbog toga današnji klanovi ističu jedino kao izrazito rasistički (Milić 2017).

Službene brojke nasilnih akata Klana za određene kategorije uopće ne postoje. Tako je, naprimjer, poznato da su između 1956. i 1963. godine na američkom Jugu klanovi izveli ukupno 138 bombaških napada i da je između 1963. i 1965. godine 11 osoba ubijeno u zločinima direktno povezanim s rasističkim motivima, dok je tačan broj spaljenih crkava na Jugu početkom 1960-ih godina nepoznat (Chalmers 2003: 17). Prema posljednjim podacima, aktivni su u 41 saveznoj državi i broje oko 8.000 članova. Danas, nekoliko decenija kasnije, pitanje različitog tretiranja po osnovu rase, religije i porijekla još uvijek muči američko društvo.

Pojava radikalne desnice na novijoj američkoj političkoj sceni povezana je sa pobjedom Donalda Trumpa, a članstvo varira od ksenofoba do fašista. Ona se prvenstveno bori protiv stranačkog establišmenta, kako demokratskog, tako i republikanskog. Pripradnici pokreta vjeruju da sklonost aktuelnog republikanskog vodstva slobodnom tržištu i podređenost ekonomskoj racionalnosti ugrožavaju neke temeljne zapadne vrijednosti. Američka radikalna desnica protivi se migraciji, držeći sjevernoameričku i zapadnoevropsku kulturu superiornom, te nekompatibilnom s ostalima. Još jedna bitna karakteristika jeste da se bori protiv političke korektnosti i pritiska da se autocenzurira govor na svakom nivou, od formalnog obraćanja do svakodnevnog humora. Neki pripadnici radikalne desnice u borbu s neistomišljenicima upuštaju se argumentiranim stavovima koji propituju demokratiju i egalitarizam, no ono po čemu su kao cjelina najpoznatiji jeste zajedljiv, bezobziran i beskompromisan humor.⁷

Američka radikalna desnica javlja se kao populistička ideologija čije je težište u srednjim slojevima (prije svega u tradicionalnoj srednjoj klasi američkog društva), ali koja s većim ili manjim uspjehom okuplja oko sebe i pripadnike drugih društvenih slojeva. Pojavna obilježja američkog radikalizma jesu: suprotstavljanje programima za ublažavanje siromaštva, kritika programa rasne integracije u školstvu, odbacivanje pokušaja preraspodjele dohotka pomoću promjena u poreskoj politici, otpor demokratizaciji obrazovanja, osuda kontrakulture, nekih oblika borbe za emancipaciju žena i svih formi pacifizma i antimilitarizma, zatim sklonost pooštavanju kaznene politike (zalaganje za smrtnu kaznu, itd.), simpatije za ideju o uvođenju ili obnovi cenzure, inzistiranje na globalnoj snazi i vojnoj moći SAD-a, odbrana antikomunističke vanjske politike slobodnog svijeta, te odbacivanje svih privrednih i političkih zahtjeva zemalja Trećeg svijeta. To su, međutim, tek pojavna obilježja. Idemo li dublje, srest ćemo se s kritikom države blagostanja, koja navodi na zaključak da bi državu blagostanja htjeli nadomjestiti državnom radinosti (workfare state). Američki radikalni desničari, nadalje, afirmiraju tradicionalan pojam jednakih mogućnosti, ali odlučno odbacuju egalitarizam. Naposljetku, oni se zalažu za ofanzivnu politiku Zapada i zbijanje novih snaga slobodnog svijeta protiv opasnosti od drugog bloka, kao i opasnosti koje dolaze iz Trećeg svijeta (Veljak 1985).

Desnica u SAD-u se u mnogočemu razlikuje od one u Evropi, no, za neke karakteristike, koje postaju sve izraženije, pristaje komparacija i s evropskom desnicom. Vidljiv je, naprimjer, snažan trend distanciranja od "mainstream" desnog centra, tj.

⁷ Radiostudent.hr, „Alternativna desnica: nova politička struja u SAD-u“, <http://www.radiostudent.hr/alternativna-desnica-internetski-trend-ili-nova-politicka-struja-u-sad-u/> (15. 11. 2019.)

odbacivanje etablirane politike Republikanske stranke. To nimalo ne iznenađuje, pošto je politika republikanaca do danas “evoluirala” blizu tačke gdje se nalaze i njihovi, navodno, glavni suparnici – demokrate. Američka desnica, u prvom redu desnica razočarana mainstream politikom, sve je snažnija, kompaktnija i spremnija manifestirati svoj uticaj. Nju polako, ali sigurno “podgrijava” cijela “vojska” konzervativnih javnih lica, a u SAD-u se to primarno svodi na uticajne radijske komentatore, koji su ujedno i glavni “ideolozi”.⁸

Trumpova pobjeda je samo potvrdila kako su svugdje u svijetu velike tradicionalne stranke u dubokoj krizi i kako je demokratija kao model izgubila veliki dio svog kredibiliteta. Tako se Trump na izvjestan način pojavljuje kao nestranački pobjednik, jer ga se vlastita stranka gotovo sasvim odrekla, a Demokratska stranka je, ionako, bila njegov politički protivnik. Trump je toga svjestan i on je već u kampanji tvrdio kako je Amerika u dubokoj krizi svojih vrijednosti, a posebno od ekonomske krize iz 2008. godine. Trumpovu netolerantnu retoriku o ženama, “latinosima”, imigrantima, useljenicima bez legalnih dokumenata (tzv. “indocumentadosi”), muslimanima, njegovi su glasači razumijeli kao njegovo „pravo na slobodnu riječ”, pa makar mu pritom prijetila i optužba za rasizam. Trumpov radikalni anti-Washingtonski i anti-Wall Street diskurs je zaveo, prije svega, bijele slaboobrazovane glasače osiromašene i ugrožene efektima ekonomske globalizacije, ali su ga prihvatili i obrazovaniji pripadnici urušenih srednjih slojeva.⁹

5. NAPADI I NASILJE KAO URNEK DJELOVANJA

Za radikalnu desnicu vežu se brojni napadi, incidenti i atentati na neistomišljenike, ponajviše zbog njihovih rasnih, religijskih, političkih i seksualnih identiteta. Njihov intenzitet dodatno je pojačan usljed migracionih kretanja miliona ljudi koji tragaju za utočištem na drugim kontinentima.

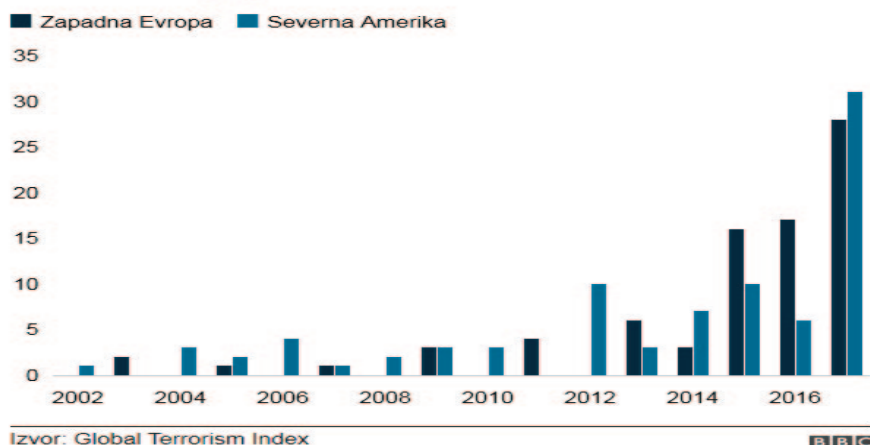
Prikaz 1: Godišnji izvještaj Globalnog indeksa terorizma iz 2017. godine¹⁰

⁸ Magazinplus.eu, „Naoružana i sve radikalnija desnica u SAD-u, operacija „Američko proljeće“ i marš na Washington“, <http://magazinplus.eu/naoruzana-i-sve-radikalnija-desnica-u-sad-u-operacija-americko-proljece-i-mars-na-washington/> (16. 11. 2019.)

⁹ H-alter.org, „Je li Trump ultradesničar ili ultraljevičar?“, <https://www.h-alter.org/vijesti/je-li-trump-ultradesnicar-ili-ultraljevicar/> (20. 11. 2019.)

¹⁰ BBC.com, „Koliko je rasprostranjena ekstremna desnica“, <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-47636651> (20. 11. 2019.)

Incidenti krajnje desničarskih ekstremista

Iz navedenog grafikona možemo uočiti kako je uspon ekstremne desnice u SAD-u i Evropi postepeno rastao do 2012. godine. Nakon toga, uporedo sa pojavom migrantske krize, dolazi do naglog povećanja broja incidenata na oba kontinenta, a upravo je to period jačanja ekstremno desnih stranaka i pokreta. U ovom izvještaju se navodi da je u Zapadnoj Evropi tokom 2017. godine zabilježeno 28 incidenata čiji su počinioci ekstremni desničari. Poređenja radi, 2007. godine je zabilježen samo jedan takav incident. S druge strane, u SAD-u je između 2002. i 2017. godine zabilježeno njih 86, u kojima su stradale čak 62 osobe. Napadači su identificirani kao pripadnici ekstremne desnice i rasni supremacisti koji su opsjednuti teorijama zavjere, poput one da Jevreji potajno vladaju svijetom i iza kulisa kontrolišu svjetsku političku scenu. Uz Jevreje, žrtve sličnih napada najčešće su bili muslimani.

Međutim, ekstremno-desničarsko nasilje nije ograničeno samo na grupne i masovne zločine. Proteklih godina ekstremni desničari su počinili dva visoko eksponirana atentata na političare. Prvi se dogodio 2016. godine kada je ekstremni desničar ubio članicu britanskog parlamenta i pripadnicu britanskih Laburista Jo Cox, zbog njenih pro-EU i pro-imigracijskih stavova. Tri godine kasnije, sličan atentat dogodio se i u Njemačkoj, kada je ubijen Walter Lübcke, član vladajuće Kršćansko-demokratske unije (CDU), koji je politički djelovao na lokalnom nivou. Ubica je neonacist kojem su smetali Lübckeovi proimigrantski stavovi.

Društvene mreže poput Facebooka, Reddita, Twittera, 4chana, 8chana i online platforme Gaba, koja funkcioniše kao utočište za ekstremnu desnicu, svojevrsni su inkubatori za ekstremističke desničarske regrute. Ohrabreni anonimnošću desničari

šire svoje ksenofobne, supremacističke i rasističke stavove. Radikalna desnica uspjela je upregnuti moć društvenih medija i interneta kao nijedan drugi pokret.¹¹

6. FENOMEN USPONA RADIKALNO DESNIH STRANAKA U EVROPI

Radikalno desne stranke u Evropi postoje već dugi niz godina, no na važnosti dobijaju tek nakon 2000. godine. Poseban zamah zadobile su početkom izbjegličke krize. Problemi koje naglašavaju radikalno desne stranke povezani su s imigracijama, te sa troškovima istih. Posljedično, radikalno desne stranke privukle su velik broj birača, te postale važan politički akter u mnogim državama Evrope (Žugčić 2016). Zbog toga je važno pobliže objasniti elemente koji su ključni za porast njihove popularnosti.

Prema dostupnim podacima, tokom 2015. i 2016. godine broj izbjeglica u 28 zemalja Evropske unije povećao se sa 273.000 na 1,6 miliona. U periodu od 2002. do 2016. godine Njemačka je prihvatila 11.106.986 useljenika, a slijede Engleska (7.581.479 useljenika) i Španija (7.527.437 useljenika). To su velike useljeničke zemlje, koje su primile čak 67% useljenika u EU (Jovančević 2018: 29). Najveći broj izbjeglih potiče sa Bliskog istoka, zatim iz Sjeverne Afrike, te sa Zapadnog Balkana. Takva migraciona kretanja nepobitno su se odrazila i na političku sliku Evrope. Rezultati izbora za Evropski parlament 2014. godine nagovijestili su uspon radikalno desnih stranaka. Njihova zastupljenost tada je iznosila 11%. Poređenja radi, na izborima 1994. godine krajnja desnica dobila je 7,7% glasova, deset godina poslije 8,1%, a 2009. godine 6,6%.¹²

Navedeni trend rasta radikalno desnih partija korijene vuče iz 80-tih godina prošlog stoljeća. Zapadnoevropska krajnja desnica nakon 1989. godine napušta antikomunizam kao varijablu djelovanja, brani evropsku kulturu od imigranata i amerikanizacije a razapeta je između euronacionalizma, kritike globalizacije i regionalnog šovinizma. S druge strane, u postkomunističkim zemljama antikomunizam ima daleko značajniju ulogu (Kuljić 2002). Osamdesete su i godine upliva desnog ekstremizma u mainstream politiku, tj. pojave nacista u odijelima. Ovdje prije svega mislimo na ono što se naziva desnim populizmom, koji je ponegdje bio direktno

¹¹ Mreža za izgradnju mira, „Opasne metastaze: Inkubatori radikalne desnice“, <https://www.mreza-mira.net/vijesti/razno/opasne-metastaze-inkubatori-radikalne-desnice/> (26. 11. 2019.)

¹² Dnevnik.hr, „Izbori za Evropski parlament 2014. u brojkama“, <https://dnevnik.hr/vijesti/svijet/izbori-za-evropski-parlament-2014-u-brojkama—335283.html> (16. 11. 2019.)

povezan s nacističkim huliganima, ali je imao i druge strategije koje su više po ukusu konzervativno orijentisane srednje klase. Pojava novih stranaka, koje su odbijale izravnu identifikaciju sa fašizmom, ali su uveliko preuzimale neke funkcije historijskih fašističkih pokreta, osnovna je manifestacija ovog desnog populizma. Oni su zagovarali čuvanje “evropskih vrijednosti” za “prave Evropljane”, veću represiju prema radničkoj klasi i posebno najpotlaččenijem dijelu te klase – migrantskim radnicima. Od osamdesetih desni populizam se proširio i postao relevantna snaga u gotovo svim evropskim državama (Vukobratović, Šimunković 2012).

Kada govorimo o antimigrantskom raspoloženju, nezaobilazna tema svakako je i islamofobija kao jedna od odrednica radikalne desnice. Muslimansko stanovništvo čini veliki dio imigranata koji pristižu u EU, tako da danas ova populacija broji 44 miliona muslimana EU. Ustavi zemalja članica EU, istina, garantuju vjerske slobode. Radikalna desnica nastoji prikazati imigrante i muslimane kao glavni izvor zločina, kriminala i delikvencije u evropskim zemljama. S gledišta ekstremne desnice, muslimani su uglavnom potencijalni zločinci, koji su u Evropi našli utočište bježeći iz svojih zemalja sa potpuno urušenim sistemom, ne donoseći pritom sa sobom nikakve pozitivne vrijednosti. Stoga se mora spriječiti njihov priliv u evropske države, pa bi čak valjalo i otjerati one koji su već tu (Dehshiri, Ghasemi 2018). Antiislamska klima naročito je izražena u Njemačkoj, gdje protuislamski pokret Pegida na svojim mitinzima okuplja desetine hiljada pristalica, a najistaknutija je u istočnom dijelu zemlje.¹³

Evropskim društvom širi se histerija koju dodatno podupiru mediji i radikalno desne stranke. Islamofobija kod radikalno desnih stranaka često se uspoređuje s antisemitizmom kod nekadašnjih fašističkih stranaka. Radikalno desne stranke raspirujući strah od muslimana dodatno jačaju histeriju u društvu. Teroristički napadi koji se događaju sve češće u Evropi dali su novi zamah spomenutim strankama (Žugčić 2016).

Ekonomija i ekonomska pitanja krajnje desnim strankama i njihovim biračima nisu od presudne važnosti. Tezu kako ekonomija pogoduje krajnje desnim strankama demantuju empirijski primjeri Velike recesije i spomenutih evropskih izbora iz 2014., kada su krajnje desni evropski zastupnici izabrani samo u jednoj od zemalja kojima je pružen tzv. bailout (plan spašavanja), dok je u četiri od pet zemalja (Portugal se pokazao kao izuzetak) krajnja ljevica osvojila značajno veći broj glasova. S druge strane, krajnja desnica postigla je najbolje izborne rezultate isključivo u zemljama EU koje su vrlo malo ili umjereno pogođene krizom. Radikalno desne stranke brane

¹³ Al Jazeera Balkans, „Pegida – pokret koji se hrani uvredama“, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/pegida-pokret-koji-se-hrani-uvredama> (18. 11. 2019.)

tržišnu ekonomiju u onoj mjeri u kojoj ona dopušta pojedincu da ostvaruje svoj poduzetnički duh, ali kapitalizam koji promovira isključivo je nacionalan, odakle potiče i njihova mržnja prema globalizaciji (Veselinović 2016).

Zajedničko im je to da su sve radikalno desne stranke prihvatile tržišnu ekonomiju, pri čemu se razlikuju po stepenu zagovaranja državnog intervencionizma. Tako Švicarska narodna stranka (SVP) teži što manjem uplitanju države u ekonomiju, dok je Nacionalni front (FN) u Francuskoj 90-tih počeo zagovarati protekcionizam. Nadalje, dok zagovaraju manju intervenciju države u ekonomiju, istovremeno odbijaju međunarodnu slobodnu trgovinu. „Ideja je da ekonomija treba biti na korist domaćem stanovništvu. Zbog toga je glavni fokus na podršci malim poduzetnicima, a ne velikim multinacionalnim korporacijama. S tim u vezi, većina radikalno desnih stranaka zagovara privatizaciju unutar nacionalnih okvira“ (Žugčić 2016).

Indikativan primjer munjevitog političkog uspona radikalne desnice koji nužno nije povezan samo sa ekonomskom krizom svakako jeste politička scena Grčke. Ma koliko se organizacije ultradesničarskog tipa, kao što je grčka Zlatna zora¹⁴, infiltrirale u društva gdje vladaju siromaštvo i glad, razlog njene pojave u ovoj zemlji možda nije isključivo ekonomska kriza. Da je samo to razlog, onda bi se trebalo zapitati zašto u zemljama tzv. Trećeg svijeta, gdje preovladavaju siromaštvo i glad, nema sličnih (Panagiotakis 2016).

Razlog popularnosti Zlatne zore u Grčkoj je, prije svega, politički. Tačnije, razlog je politika koju su posljednjih godina provodile grčke vlade. Naprimjer, kada se građanin koji je decenijama efikasno radio na ulici zbog gubitka posla, jer je vlada odlučila da bez ikakve ocjene njegovog doprinosa društvu otpusti nekoliko hiljada zaposlenih, jasno mu se nameće osjećaj nepravde, pa time slijede i njegovi zahtjevi za pravnu satisfakciju. Građanin kome su vlade oduzele pravo da radi i živi dostojanstveno, mrzi ih i želi da im se osveti. On nalaže Zlatnoj zori, koja u svojim istupima gaji mržnju, da izvrši ovu misiju, u zamjenu za podršku koju će joj pružiti svojim glasom na izborima. Treba zaključiti da dok god postoji idiosinkrazija koju su kod građana izazvale politike zakonodavne i izvršne vlasti, radikalne stranke, poput Zlatne zore, će nalaziti plodno tlo za širenje svoje ideologije i prakse (ibidem).

No, uticaj koji životni standard i ekonomski tokovi imaju na političku sliku svakako ne treba zanemariti. Koliki je uspon krajnje desnih stranaka od posljednje ekonomske krize naovamo lako je pokazati usporedbom svega nekoliko brojki. Prije izbijanja ekonomske krize na izborima u Francuskoj Nacionalni front je osvojio

¹⁴ Zlatna zora je na parlamentarnim izborima u Grčkoj 2012. godine osvojila više od 6% glasova, ušavši prvi puta u Helenski parlament.

4,29% glasova i niti jedno mjesto u Nacionalnoj skupštini. Međutim, 2017. godine osvojili su 13,2% i osam mjesta. Radi se o rastu od 308%. U Švedskoj su ultradesni Švedski demokrati na parlamentarnim izborima 2006. godine dobili 2,9% glasova, da bi 2018. godine skočili na 17,5%, odnosno, 603% više nego prije globalne ekonomske krize. Dakako, ovdje valja spomenuti i Njemačku. Posljednji izbori prije krize održani su 2005. godine. Tada najjača ekstremno desna stranka Nacionaldemokratska partija (NPD) dobila je 1,5% glasova i nije došla ni blizu praga za ulazak u parlament. 2017. godine je krajnje desna Alternativa za Njemačku (AfD) na njemačkim izborima dobila 12,6% glasova i 94 mandata u Bundestagu. Rast podrške iznosi nevjerovatnih 840%.¹⁵ Nagli rast Jobbika u Mađarskoj posljedica je, između ostalog, i teškog ekonomskog i socijalnog stanja, uz loše osmogodišnje vladanje socijalista, te potpunog gubitka povjerenja građana u vladajuće elite zbog njihove nesposobnosti i korumpiranosti. Na birače su djelovali proturomski, protuevropski i protujevrejski apeli, jer su bili dobro tempirani i prezentovani, tako da ih mađarski građani ne dožive kao izraze nacionalističkog ekstremizma, nego kao opravdane zahtjeve da se uvede red u državi. U kampanji se Jobbik koristio internetom i brojnim aktivistima na terenu, čime su privukli mladu populaciju, ponajprije u ruralnim i nerazvijenim dijelovima Mađarske (Milišić 2010: 47). I parlamentarni izbori u Austriji donose uvjerljive pobjede konzervativaca a društveni konsenzus je prilično desno.

Prikaz 2: Radikalno desne stranke u Evropi¹⁶

¹⁵ Telegram.hr, „Svaka globalna ekonomska kriza ojača ekstremiste, a sljedeća je vrlo blizu. Što bi uopće moglo poći krivo?“, <https://www.telegram.hr/price/velika-ekonomska-kriza-ojacala-je-ekstremiste-a-sljedeća-je-blizu-sto-bi-uopce-moglo-poci-po-zlu/> (18. 11. 2019.)

¹⁶ Spiegel.de, „Europe’s Right Wing Takes Aim at the EU“, <https://www.spiegel.de/international/world/right-wing-populists-seek-to-flex-muscles-in-the-eu-a-1246433.html> (26. 11. 2019.)

7. RADIKALNA DESNICA NA PROSTORU HRVATSKE, SRBIJE I BIH

Rat je u zemljama bivše Jugoslavije donio režime koji su bili autoritarni, nerijetko isključivi prema manjinama i nasilni prema nepoželjnim i političkoj opoziciji, što su elementi politika ekstremne desnice. Kao i u ostatku Istočne Evrope, stadion su postali ključno mjesto regrutovanja i indoktrinacije mladih desnoekstremističkim idejama. Većinu navijačkih grupa u Evropi dugo su kontrolisali ekstremisti koji su svoje ideje nametali cijeloj grupi. U velikom broju grupa takvo stanje je i danas. Moda uličnog nacizma, antiromski, antimanjinski, homofobno i antiljevičarski orijentisanog i dalje je prisutna. Najsnažnija je u Srbiji, gdje godinama postoje brojne organizacije, manje ili više proruski i procrkveno orijentisani (i finansiranih), od Nacionalnog stroja, preko Obraza, Srpskog narodnog pokreta 1389, Naših, do Srbske akcije. Hrvatski i bosanskohercegovački pokreti zasad nisu dostigli taj nivo organizovanosti, iako postoje pokušaji u tom smjeru. Parlamentarno zastupljena radikalna desnica dugo godina je opstoji u Srbiji, prije svega preko Srpske radikalne stranke kojoj u posljednje vrijeme najveću konkurenciju pravi izrazito klerikalni i tradicionalistički Srpski pokret Dveri. Zajedničko svim ovim desničarskim pokretima i strankama jeste ekstremni srpski nacionalizam i fundamentalističke interpretacije pravoslavlja, odnosno svetoslavlja, kao i izrazita islamofobija i neprijateljski stav prema svemu što je muslimansko. Njihovo djelovanje se često kvalifikuje kao "huliganstvo" ili „ekstremizam”, čime se zamagljuje realno stanje stvari – nasilje koje je ideološki potkovano. Svi ovi pokreti, stranke i grupe imaju identične stavove o Kosovu, o podršci secesiji Republike Srpske i bliski su sa SPC. Jačanju ekstremno desničarskih organizacija doprinose i nosioci državne vlasti koji uporno izbjegavaju da ove organizacije označe kao prijetnju ustavnom poretku i u pravilu ih izjednačavaju sa nevladinim sektorom i organizacijama koje se bave promocijom i zaštitom ljudskih prava. Državne institucije uglavnom tolerišu ultradesnu scenu koja nerijetko državi i vladajućoj stranci služi kao važan instrument u sprovođenju nekih političkih ciljeva. Ekstremizam u Srbiji kakav sada postoji treba posmatrati kao dio nasljeđa državne ideologije koja je imala za cilj ujedinjenje srpskih zemalja (Biserko 2014).

Kada govorimo o hrvatskoj parlamentarnoj sceni, često su glavni zastupnici desnoekstremističkih ideja bile iz pravaški stranaka (Vukobratović 2012). Hrvatska danas predstavlja jednu od zemalja u kojima je radikalna desnica u porastu. Napadi na pripadnike srpske manjine i svakodnevno nasilje nad migrantima samo su neki od dokaza. Kontroverzni Marko Perković Thompson, čiji su koncerti zabranjeni u brojnim zemljama EU, omiljeni je pjevač dobrog dijela tamošnje javnosti. Članovi Hr-

vatske stranke prava (HSP), jedine ultra-desničarske stranke koja je uspjela da uđe u mainstream političkih tokova i čiji su političari danas uglavnom odbornici u lokalnim samoupravama, u Zagrebu obilježavaju svaki 10. april kao dan osnivanja NDH.¹⁷ S tim u vezi, Hrvatski helsinški odbor i Hrvatski pokret za demokratiju i socijalnu pravdu pozvali su Sabor i pučkog pravobranioca da pokrenu postupak zabrane HSP-a pred Ustavnim sudom Hrvatske zato što stranka svojim djelovanjem poziva na rušenje ustavnog poretka Hrvatske. Pored toga, naglasili su da ta stranka otvoreno upotrebljava simboliku iz neslavne fašističke epizode nacionalne historije, Pavelića i njegovog Ustaškog pokreta, što je u suprotnosti s hrvatskim Ustavom (Veselinović 2020). Nakon dolaska SDP-a na vlast u Hrvatskoj 2000. godine, HDZ je uz pomoć radikalno desno orijentisanih satelitskih stranaka, uključujući i HSP, pokrenuo val protesta zbog navodne kriminalizacije Domovinskog rata kroz saradnju SDP-ove vlade sa Haškim tribunalom. Jedan od protestnih skupova održao je i HSP u Vukovaru na kojem je bila prisutna antisrpska retorika, kritika i prijetnje vlasti, te odbijanje izjednačavanja partizana iz Drugog svjetskog rata i branitelja iz Domovinskog rata (Veselinović 2019).

U tom smislu valja spomenuti i zahvalu hrvatske predsjednice državi Argentini što je nakon Drugog svjetskog rata prihvatila ozloglašene zločince NDH. Od Drugog svjetskog rata donedavno takvi javno izrečeni stavovi bili su tabu u Evropi, ograničeni isključivo na marginalne političare s krajnje desnice. Pojedini dužnosnici u toj zemlji negiraju holokaust, te su skloni reviziji ustaškog režima.¹⁸ Relativiziranje pozdrava „Za dom spremni“ i minimiziranje zločina iz Drugog svjetskog rata sve češće su prisutni u javnom diskursu. U svemu tome veliku ulogu svakako ima i aktualna politika. Osnovni princip vladavine Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) u Hrvatskoj jeste integralni nacionalizam. Pod integralnim nacionalizmom podrazumijevamo ideologiju prema kojoj sve aktivnosti u nekom društvu, od individualnih do svake grupe, moraju biti podređene naciji, njenoj politici i ciljevima definisanim na nivou zemlje. Nacija i država nisu sredstvo za postizanje cilja, nego su one najviši cilj po sebi (Sekulić 2001).

U Srbiji je učestalo isticanje simbola i poruka za koje se jako dobro zna da spadaju u kategoriju onoga što je Krivični zakonik te zemlje opisao kao govor mržnje. Ekstremno desničarske grupacije se u posljednje vrijeme transformišu u političke partije

¹⁷ BalkanInsight, „Balkanske ultra-desničarske grupe preplavile internet“, <https://balkaninsight.com/2017/05/05/balkanske-ultra-desni%C4%8Darske-grupe-preplavile-internet-05-03-2017/?lang=sr> (29. 11. 2019.)

¹⁸ Net.hr, „Ugledna agencija analizirala jačanje krajnje desnice u Istočnoj Europi: Spomenuta je i Hrvatska u nimalo lijepom kontekstu“, <https://net.hr/danas/svijet/ugledna-agencija-analizirala-jacanje-krajnje-desnice-u-istocnoj-europi-spomenuta-je-i-hrvatska-u-nimalo-lijepom-kontekstu/> (29. 11. 2019.)

i na tom putu nemaju prepreke. Primjeri za to jesu političke stranke Srpska desnica, osnovana početkom 2018. godine, i Zavetnici.¹⁹ Za ekstremne desničare u Srbiji postoje četiri glavna neprijatelja – jugoslovenski komunisti, međunarodna zajednica i muslimani, ali je najveći neprijatelj Zapad. Očigledan predvodnik takve politike i primjer širenja govora mržnje u srpskom društvu, kako preko društvenih medija, tako i iz zgrade parlamenta, jeste lider Srpske radikalne stranke Vojislav Šešelj.²⁰ Pored njega, tu valja istaći i ministra vanjskih poslova Ivicu Dačića, ministra odbrane Aleksandra Vulina, te najzad samog predsjednika države Aleksandra Vučića, koji svako malo podsjetite da, bez obzira na partijske prefikse socijalista i naprednjaka, nisu suštinski odstupili od radikalnih stavova svojih nekadašnjih mentora – Vojislava Šešelja i Slobodana Miloševića. Ono što ostaje konstanta u ideološko-političkom životu Srbije nakon 2000. godine jeste oligarhijski sistem političkog kapitalizma, uobičajen za periferiju svjetskog kapitalističkog sistema, ali i činjenica da iole snažna ljevica u Srbiji ne postoji (Bakić 2014).

Bosna i Hercegovina je zemlja suočena sa postratnim sindromom države u tranziciji, u kojoj su još uvijek izražene snažne etničke tenzije, koje se ogledaju u njenom etnički obojenom obrazovnom sistemu i političkom diskursu, koji podržava etničku segregaciju u društvu, te je kao takva plodno tlo za regrutovanje mladih ljudi od strane radikalnih pokreta. Izvještaji često upozoravaju da su mladi ljudi kojima nedostaje građanska perspektiva, osjećaj pripadnosti i svijest da svojim djelovanjem mogu napraviti doprinos, koji se osjećaju isključeni iz zajednice i društva, i kojima nedostaju prilike da učestvuju u konstruktivnim aktivnostima, češće u riziku iskušenja pred ekstremističkim grupama koje im mogu ponuditi, makar i suspektan, osjećaj pripadnosti, svrsishodnosti i djelovanja.²¹ Jedna od njih svakako jeste i Ravnogorski pokret, koji se ističe po njegovanju lika i djela Dragoljuba Draže Mihailovića. Ova organizacija djeluje na teritoriji BiH, Srbije i Crne Gore, a u našoj zemlji ima osam okruga sa ukupno 16 zvanično registrovanih organizacija pred sudovima Republike Srpske. Tih 16 organizacija može se povezati sa 16 vojnih jedinica ranga bataljona ili brigade, s obzirom da je Ravnogorski pokret ustrojen po vojnoj hijerarhiji, sa jasnom koman-

¹⁹ Radio Slobodna Evropa, „Kad desnica iskorači u fašizam“, <https://www.slobodnaevropa.org/a/fasizam-srbija-desnica-ni%C5%A1/30041738.html> (30. 11. 2019.)

²⁰ Glas Amerike, „Ekstremizam u Srbiji - kompleksan odnos desnice i vlasti“, <https://www.glasamerike.net/a/ekstremizam-u-srbiji---zapad-najve%C4%87i-neprijatelj/4906792.html> (30. 11. 2019.)

²¹ Citizens Against Terrorism, „Radikalizam, nasilni ekstremizam i terorizam u BiH“, <https://www.catbih.ba/radikalizam-nasilni-ekstremizam-i-terorizam-u-bih/> (01. 12. 2019.)

dnom strukturom i uniformama.²² Poznati su po svojim postrojavanjima u Višegradu i Srebrenici, popraćenim četničkom ikonografijom, pjesmama i porukama.

Ovdje se s pravom postavlja pitanje kako je moguće da su zvanične institucije, a ponajprije Ministarstvo pravde BiH, dopustile osnivanje jednog ovakvog pokreta u zemlji čije su rane i sjećanja na 90-te još uvijek svježije i bolne. Nadalje, u ovom slučaju podbacio je i pravosudni sistem, koji je pozvan da svako raspirivanje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti adekvatno sankcionira, shodno odredbama važećih zakona. Prisustvo pripadnika Ravnogorskog pokreta iz Srbije na okupljanima u RS-u problem proširuje i na Graničnu službu BiH, postavljajući pitanje njihovog legalnog prelaska državne granice.

Na domaćoj političkoj sceni stranka koja je najdalje otišla u pogledu radikalno desnih shvatanja i poimanja jeste Hrvatska stranka prava (HSP BiH), u čijem je sjedištu svojevremeno bila postavljena bista Ante Pavelića. Osim toga, obilježavanjem značajnih datuma vezanih uz Hrvatske obrambene snage (HOS), koketiranjem sa ostavštinom NDH i revizionističkom retorikom, dodatno potvrđuju svoje kontroverzne stavove.

Među političkim strankama s bošnjačkim predznakom nešto manje je zastupljen historijski revizionizam. On je dijelom vezan uz mladomuslimansku grupu, zbog njihovog iskustva tokom Sarajevskog procesa i progona u doba socijalizma. Suđenje i presuda Mladim muslimanima iz 1983. godine naknadno je proglašeno bošnjačkom nacionalnom tragedijom, paradigmatom ugnjetavanja Muslimana u SFRJ. Ipak, kako je uz izgradnju bošnjačke nacije glavni cilj bila izgradnja, odnosno očuvanje cjelovite Bosne i Hercegovine, u svrhu ostvarenja tog cilja politički predstavnici Bošnjaka bili su spremni koalirati sa bosanskohercegovačkim komunistima, koji su također nastojali očuvati jedinstvenu Bosnu i Hercegovinu. Upravo ova politika i zajednički stav o očuvanju državnosti Bosne i Hercegovine kod bošnjačkih elita spriječio je širu pojavu historijskog revizionizma i desnog radikalizma u Bošnjaka, premda danas postoje izvjesne tendencije ka isticanju brojčane dominacije Bošnjaka u bosanskohercegovačkoj populaciji koje se kreću u pravcu zagovaranja unitarističkog modela državnog uređenja. Uporedo s tim, treba spomenuti stajališta pojedinih autora koji opravdavaju djelovanje 13. SS divizije nazvane „Handžar“ kroz potrebu oružane odbrane tadašnjih Muslimana od zločina pripadnika četničkog pokreta, te relativiziranje stavova bošnjačkih mislilaca iz Drugog svjetskog rata, tvrdeći da nisu koristili anti-semitsku retoriku (Cipek 2019).

²² Global Analitika, „Jačanje nasilnog ekstremizma kroz postrojavanje paravojnih organizacija“, <http://globalanalitika.com/jacanje-nasilnog-ekstremizma-kroz-postrojavanje-paravojnih-organizacija/> (01. 12. 2019.)

8. ZAKLJUČAK

Radikalna desnica nakon Drugog svjetskog rata u postfašističkom periodu bilježi porast popularnosti i teritorijalne rasprostranjenosti širom Evrope, ali i svijeta, zahvatajući do tada tradicionalno liberalne i socijalističke zemlje. Nagli uspon desno orijentisanih stranaka i organizacija naročito je uslijedio s pojačanim dolaskom izbjeglica iz ratom i sukobima zahvaćenih područja. Antisemitizam, islamofobija, euroskepticizam, antiglobalizacija i rasizam ključne su odrednice radikalne desnice 21. stoljeća. Za razliku od ekstrema, koji teže nasilnom i prevratnom preuzimanju vlasti, radikali se prilagođavaju sistemu u kojem egzistiraju, pažljivo birajući osjetljive društvene teme na kojima grade svoju popularnost. Najilustrativniji primjeri uspona desnice svakako jesu njemački AfD i Nacionalni front u Francuskoj, koji su agresivnom antimigrantskom i islamofobičnom kampanjom pridobili simpatije svojih simpatizera.

Nesposobnost tradicionalnih stranaka, prije svega lijevo orijentisanih, da odgovore na postojeće probleme radikalizirala je biračko tijelo, koje se u potrazi za alternativom okrenulo udesno ka populizmu. Ekonomskim pitanjima krajnja desnica daje tek drugorazrednu važnost, a popularna je u zemljama poput Švicarske, Austrije, Danske, Finske i Mađarske, s podrškom od preko 15 posto. Bogatije države, s većim BDP-om, u većini slučajeva primaju veći broj migranata, što posljedično jača radikalnu desnicu. Slabija ekonomska snaga države i lošiji životni standard građana nužno ne moraju značiti i pogodno tlo za razvoj radikalne desnice, mada joj svakako mogu pogodovati ukoliko se započne potraga za što bržim izlazom iz krize i kažnjavanjem aktuelne korumpirane pozicije. Kada su u pitanju ultradesničarske nevladine organizacije i pokreti, one svoj legitimitet crpe iz postojanja političkih stranaka pa i vlada na koje se nužno oslanjaju za potrebe svoje egzistencije i djelovanja, uzvraćajući i stavljajući se na raspolaganje po potrebi takvim strankama i vladama. Razvoj društvenih mreža svakako je doprinio njihovoj popularizaciji, budući da osim toksičnog propagandnog djelovanja u virtuelnom prostoru mogu i svoje aktivnosti u realnom prostoru jednostavno organizovati i realizovati u svega nekoliko klikova.

Region ratom obuhvaćenih zemalja bivše Jugoslavije također nije ostao imun na desničarsku ideologiju, posebno zbog činjenice što se ratni narativi još uvijek aktivno koriste u dnevopolitičke svrhe. Radikalne desničarske organizacije najaktivnije su u Srbiji, gdje je politički spektar poprilično jednoličan i monoton naročito u pogledu stavova o ključnim pitanjima za stabilnost regiona, kao što su priznanje genocida, uvažavanje presuda Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju i suočavanje sa prošlošću. Hrvatska je unazad nekoliko godina također načinila zaokret

udesno, bez jasnog distanciranja od zaostavštine kvislinške tvorevine NDH. U BiH takve organizacije, izuzev Ravnogorskog pokreta, još uvijek nisu na zapaženom nivou, premda postoje tendencije da se njihovo djelovanje iz susjednih država prenese i u BiH. K tome, u posljednje vrijeme vlast u RS-u nastupa izrazito radikalno tako da zauzima prostor svim drugim radikalima. Po svemu sudeći, radikalna desnica danas uživa izrazito povjerenje u evropskim i svjetskim okvirima, pospješana i značajnim padom stranaka ljevice koje se nisu prilagodile novom vremenu i okolnostima.

LITERATURA

1. Ajanović, Adnan (2019), *Da li uspon nove evropske desnice može ugroziti mir u Evropi*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
2. Amanović, Bojan (2011), "Martin Luther King i borba za građanska prava Afroamerikanaca", *Essehist*, 3(3), 99-104.
3. Bakić, Jovo (2019), *Evropska krajnja desnica (1945-2018)*, Clio, Beograd
4. Bakić, Jovo (2015), "Levica i desnica: Pokušaj teorijskog određenja i iskustvene primene u slučaju Srbije (1990-2014)", *Sociologija*, vol. 57, br. 1, 46-71.
5. Biserko, Sonja (2014), *Ekstremizam - kako prepoznati društveno zlo*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd
6. Chalmers, David (2003) *Backfire: How the Ku Klux Klan Helped the Civil Rights Movement*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield
7. Cipek, Tihomir (2019), *Historijski revizionizam u Bosni i Hercegovini: socijaldemokratska politika sjećanja između dva totalitarizma*, Friedrich-Ebert-Stiftung – Kancelarija Sarajevo, Sarajevo
8. Ćurak, Nerzuk (2014), "Uspon radikalne desnice u Evropi"; dostupno na: <https://www.radiosarajevo.ba/metromahala/sta-drugi-pisu/nerzuk-curak-uspon-radikalne-desnice-u-evropi/142769> (14. 11. 2019.)
9. Ćurak, Nerzuk (2016), *Rasprava o miru i nasilju (geo)politika rata – (geo)politika mira – studije mira*, Buybook, Sarajevo
10. Hanson, Joyce A. (2011), *Rosa Park: A Biography*, Greenwood, Santa Barbara
11. Jovančević, Radmila (2018), "Novi val velikih imigracija u Evropi i ekonomske implikacije za Hrvatsku i nove članice Europske unije", *Zbornik radova znanstvenog skupa: Modeli razvoja hrvatskog gospodarstva*, Ekonomski fakultet u Zagrebu, 23-50.
12. Kitschelt, Herbert, Zdenka Mansfeldova, Radoslaw Markowski, Gabor Toka (1999), *Post-Communist Party Systems*, Cambridge University Press

13. Klarić, Dubravka (2005), *Političke teorije*, Sveučilište u Dubrovniku – Odjel komunikologija, Dubrovnik
14. Kos-Stanišić, Lidija (2011), "Nova radikalna ljevica u Latinskoj Americi", *Političke analize*, Vol. 2 No. 6, 3-6.
15. Kulinska, Elena (2010), "Evropska ekstremna desnica u 2010. godini: novi fenomen ili stari obrazac?", *Različite dimenzije evropske bezbednosti*, 17, 50-63.
16. Kuljić, Todor (2002), *Prevladavanje prošlosti: Uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd
17. Kuljić, Todor (2013), *Anatomija desnice: izbor iz publicističkih radova 1978-2013*, Čigoja, Beograd
18. Milić, Mate (2017), "Ku Klux Klan(ovi)", *Rostra: Časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru*, Vol. 8 No. 8, 143-161.
19. Milišić, Neda (2010), "Nova krajnja desnica u Mađarskoj", *Političke analize*, 1(4), 45-47.
20. Mudde, Cas (2014), "Krajnja desnica na europskim izborima 2014. godine: nešto novoga, mnogo staroga", *Političke analize*, Vol. 5, No. 18, 13-19.
21. Ninić, Petra (2015), "Pravni temelji položaja afroameričkog stanovništva u Sjedinjenim Američkim Državama od II. svjetskog rata do početka XXI. stoljeća", *Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja*, Vol. 47, No. 94, 133-156.
22. Obućina, Vedran (2012), "Right-Wing Extremism in Croatia", Friedrich Ebert Stiftung, dostupno na: <https://library.fes.de/pdf-files/id-moe/09346.pdf>
23. Panagiotakis, Dimitrios (2016), *Uspon ultra desnice kao posledica socijalno-ekonomske krize u Grčkoj*, doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd
24. Dehshiri, Mohammad Reza, Rohollah Ghasemi (2018), "Kritično snaženje ekstremne desnice u Evropi", *PisJournal*, br. 10.; dostupno na: <https://pisjournal.net/2018/04/16/kriticno-snazenje-ekstremne-desnice-u-evropi/>
25. Sekulić, Duško (2001), "Je li nacionalizam hrvatska sudbina?", *Revija za sociologiju*, Vol. 32, No. 3-4, 157-174.
26. Šalaj, Berto (2012), "Što je populizam?", 3 (11), *Političke analize*, 55-61.
27. Šimić, Ivica (2010), "Ljevica danas u svijetu", *Praktični menadžment*, 1, 29-35.
28. Veljak, Lino (1985), "Neokonzervativizam i nova desnica", *Revija za sociologiju*, Vol. 15, No. 3-4, 195-205.
29. Veselinović, Velimir (2016), "Desne političke stranke: ideologija, pojmovi i vrste", *Međunarodne studije*, Vol. XVI, No. 1, 55-83.

30. Veselinović, Velimir (2019), *Hrvatska stranka prava od 1990. do 2011. Na izvoru desnoga radikalizma i populizma*, Despot infinitus, Zagreb
31. Veselinović, Velimir (2020), "Hrvatska stranka prava 1861: Nastanak, ideologija, djelovanje (1995-2003)", *Radovi Zavod za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 52(2), 35-79.
32. Višić, Maroje (2020), "Može li i kako populizam biti nova strategija obnove ljevice?", 62(3), *Sociologija*, 330-354.
33. Žugčić, Tamara (2016), *Uspon radikalno desnih stranaka u Europi i problemi imigracije*, diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti, Zagreb

Internet izvori:

1. Al Jazeera Balkans, „Pegida – pokret koji se hrani uvredama“, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/pegida-pokret-koji-se-hrani-uvredama>
2. BalkanInsight, „Balkanske ultra-desničarske grupe preplavile internet“, <https://balkaninsight.com/2017/05/05/balkanske-ultra-desni%C4%8Darske-grupe-preplavile-internet-05-03-2017/?lang=sr>
3. BBC.com, „Koliko je rasprostranjena ekstremna desnica“, <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-47636651>
4. Citizens Against Terrorism, „Radikalizam, nasilni ekstremizam i terorizam u BiH“, <https://www.catbih.ba/radikalizam-nasilni-ekstremizam-i-terorizam-u-bih/>
4. Dnevnik.hr, „Izbori za Evropski parlament 2014. u brojkama“, <https://dnevnik.hr/vijesti/svijet/izbori-za-europski-parlament-2014-u-brojkama---335283.html>
5. Glas Amerike, „Ekstremizam u Srbiji - kompleksan odnos desnice i vlasti“, <https://www.glasamerike.net/a/ekstremizam-u-srbiji---zapad-najve%C4%87i-neprijatelj/4906792.html>
6. Global Analitika, „Jačanje nasilnog ekstremizma kroz postrojavanje paravojnih organizacija“, <http://globalanalitika.com/jacanje-nasilnog-ekstremizma-kroz-postrojavanje-paravojnih-organizacija/>
7. H-alter.org, „Je li Trump ultradesničar ili ultraljevičar?“, <https://www.halter.org/vijesti/je-li-trump-ultradesnicar-ili-ultraljevicar>
8. Izvještaj s konferencije „Politička fragmentacija ljevice uz globalni preporod desničarskog populizma“, <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/14187.pdf>

9. Magazinplus.eu, „Naoružana i sve radikalnija desnica u SAD-u, operacija „Američko proljeće“ i marš na Washington“, <http://magazinplus.eu/naoruzana-i-sve-radikalnija-desnica-u-sad-u-operacija-americko-proljece-i-mars-na-washington/>
10. Mreža za izgradnju mira, „Opasne metastaze: Inkubatori radikalne desnice“, <https://www.mreza-mira.net/vijesti/razno/opasne-metastaze-inkubatori-radikalne-desnice/>
11. Mreža za izgradnju mira, „Uspon desnice u Latinskoj Americi“, <https://www.mreza-mira.net/vijesti/clanci/uspon-desnice-u-latinskoj-americi/>
12. Net.hr, „Ugledna agencija analizirala jačanje krajnje desnice u Istočnoj Europi: Spomenuta je i Hrvatska u nimalo lijepom kontekstu“, <https://net.hr/danas/svijet/ugledna-agencija-analizirala-jacanje-krajnje-desnice-u-istocnoj-europi-spomenuta-je-i-hrvatska-u-nimalo-lijepom-kontekstu/>
13. Prometej.ba, „Lijeви nacionalizam“, <http://www.prometej.ba/clanak/drustvo-i-znanost/lijevi-nacionalizam-3227>
14. Radio Slobodna Evropa, „Kad desnica iskorači u fašizam“, <https://www.slobodnaevropa.org/a/fasizam-srbija-desnica-ni%C5%A1/30041738.html>
15. Radiostudent.hr, „Alternativna desnica: nova politička struja u SAD-u“, <http://www.radiostudent.hr/alternativna-desnica-internetski-trend-ili-nova-politicka-struja-u-sad-u/>
16. Slobodna Evropa, „Izbori za EP: Veliki rast liberala, uspjeh Orbana, Le Pen i Salvinija“, <https://www.slobodnaevropa.org/a/poslednji-dan-glasanja-na-izborima-u-eu/29962854.html>
17. Slobodnifilozofski.com, „Budućnost ljevice u Evropi“, <http://slobodnifilozofski.com/2017/05/buducnost-ljevice-europi.html>
18. Spiegel.de, „Europe’s Right Wing Takes Aim at the EU“, <https://www.spiegel.de/international/world/right-wing-populists-seek-to-flex-muscles-in-the-eu-a-1246433.html>
19. Telegram.hr, „Svaka globalna ekonomska kriza ojača ekstremiste, a sljedeća je vrlo blizu. Što bi uopće moglo poći krivo?“, <https://www.telegram.hr/price/velika-ekonomska-kriza-ojacala-je-ekstremiste-a-sljedeca-je-blizu-sto-bi-uopce-moglo-poci-po-zlu/>
20. VOA, „Godina populizma u Evropi, levica i desnica ponekad na istoj strani“, <https://www.glasamerike.net/a/godina-populizma-u-evropi-levica-i-desnica-ponekad-na-istoj-strani/4721063.html>

THE RADICAL RIGHT IN THE POST-FASCIST ERA

Summary;

This article explains the meaning of radical right throughout history from its origin to nowadays. In addition, it tends to explain the new manifestations of the radical right after World War II. The fundamental focus is on understanding the ideology of the extreme right through its adaptation to a specific time and circumstances. Also, this article compares the ideological position of the radical right concerning its opposite radical left, as well as the activities of the radical right in Europe, the United States, and the Western Balkans, with special reference to the connection between this ideology and wars of the 1990s. This article also examines the economic and social causes of the sharp rise in popularity of the radical right, which implies the role of the migrant crisis, the growing trend of Islamophobia, and market-economic trends.

Keywords: radical right; fascism; left-wing; populism; post-fascist era

Adresa autora
Author's address

Mirza Imamović
Univerzitet u Zenici
Pravni fakultet
mirza_imamovic@yahoo.com

